Kocaeli İlahiyat Dergisi 10/1 (Haziran 2026), 77-99 | Araştırma Makalesi

Zap Suyu Savaşı (132/750): Bir Dönemin Sonu, Yeni Bir Dönemin Başlangıcı

Cuma KARAN | orcid.org/0000-0001-9917-7903 | cuma.karan@gibtu.edu.tr

Doç. Dr., Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, Gaziantep, Türkiye

ROR ID: https://ror.org/04nvpy675

Berat TAKI | orcid.org/0009-0000-9541-6153 | berat.taki@gmail.com

Yüksek Lisans, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye

ROR ID: https://ror.org/057qfs197

Öz

132/750 yılında Dicle Nehri'nin kollarından Zap Suyu kıyısında gerçekleşen ve ismini buradan alan Zap Suyu Savaşı, Emevî ve Abbâsî devletleri arasındaki siyasî güç mücadelesinin en kanlı ve sonuçları itibariyle en belirleyici savaşıdır. Bu savaş, yalnızca iki hanedan arasındaki iktidar mücadelesini değil, aynı zamanda İslâm dünyasında siyasi ve sosyal dengelerin yeniden şekillenmesini de beraberinde getirmiştir. Savaş öncesinde Abbâsîler, Emevîlerin merkezî otoritesine karşı sistemli bir hazırlık yapmış, Abdullah b. Ali komutasında ordularını organize ederek harekete geçmiştir. Emevî tarafında ise halife II. Mervân, hanedanın varlığını ve siyasi hakimiyetini korumak amacıyla kendi kuvvetlerini savaşa sürmüştür. Başlangıçta çatışmalarda üstünlük Emevîlerin tarafında görünse de Abbâsîlerin disiplinli ordusu ve etkili stratejileri kısa sürede savaşın seyrini değiştirmiştir. Abdullah b. Ali'nin taktiksel dehası, savaşın kaderini belirlemiştir. Özellikle süvarilerin atlarından inip piyade olarak çarpışmaya katılması, Abbâsîlerin savaşta üstünlük kurmasını sağlamış; Emevî ordusunun disiplinini bozmuş ve II. Mervân'ın savaş alanından kaçmasına yol açmıştır. Bu zafer, Abbâsîlerin siyasi ve askerî otoritesini pekiştirmiş, Emevîler üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur. Bu çalışmada, temel/klasik kaynaklar esas alınarak Zap Suyu Savaşı'nın İslâm tarihindeki önemi ortaya konulmakta ve bu vesileyle literatürdeki bir boşluğun kısmen de olsa doldurulması amaçlanmaktadır. Araştırmada temel olarak genel tarih, nesep, şehir tarihi ve coğrafya alanlarındaki klasik eserlerin yanı sıra, güncel bilimsel literatürün sunduğu değerlendirmeler de dikkate alınmıştır. Böylece konuya hem derinlemesine hem de çağdaş bir perspektifle yaklaşılmıştır. Çalışmada, savaşın öncesine ait siyasî ve sosyal koşullar ayrıntılı biçimde ele alınarak savaşın ortaya çıkış sebepleri açıklanmakta; askerî strateji ve taktikler incelenerek savaşın seyri analiz edilmekte; sonuçları ise İslâm tarihi üzerindeki etkileri bağlamında değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Emevîler, Abbâsîler, Mervân b. Muhammed, Zap Suyu Savaşı.

Atıf Bilgisi

Karan, Cuma – Takı, Berat. "Zap Suyu Savaşı (132/750): Bir Dönemin Sonu, Yeni Bir Dönemin Başlangıcı". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 10/1 (Haziran 2025), 77-99. DOI: 10.64270/kider.1887524

Geliş Tarihi	12.02.2026
Kabul Tarihi	26.04.2026
Yayım Tarihi	18.06.2026
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yapay Zekâ Kullanımı	Bu çalışmanın hazırlanması, yazımı ve değerlendirilmesi süreçlerinin hiçbir aşamasında yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç, yazılım veya uygulamadan yararlanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemlerine, akademik etik ilkelere ve yayın etiği kurallarına uygun olarak özgün biçimde oluşturulmuştur.
Etik Bildirim	kider@kocaeli.edu.tr
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Çıkar Çatışması	Yazarlar, bu çalışmaya ilişkin herhangi bir çıkar çatışmasının bulunmadığını beyan etmektedir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır. Bu dergide yer alan yazılarda ifade edilen görüş ve değerlendirmeler, yazarlarının kişisel fikirlerini yansıtır; derginin kurumsal görüşü olarak kabul edilemez. Makale içeriklerinin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tümüyle yazarlara aittir; dergi editörleri ve yayın kurulu bu konuda herhangi bir sorumluluk üstlenmez.
Yayıncı	Kocaeli Üniversitesi.

Kocaeli Theology Journal 10/1 (June 2026), 77-99 | Research Article

The Battle of Zap River (132/750): The End of One Era, the Beginning of a New Era

Cuma KARAN | orcid.org/0000-0001-9917-7903 | cuma.karan@gibtu.edu.tr

Assoc. Prof. Dr., Gaziantep Islamic Science and Technology University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic History and Arts, Gaziantep, Türkiye

ROR ID: https://ror.org/04nvpy675

Berat TAKI | orcid.org/0009-0000-9541-6153 | berat.taki@gmail.com

M.A., Harran University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History and Arts, Şanlıurfa, Türkiye

ROR ID: https://ror.org/057qfs197

Abstract

The Battle of Zap River, which took place in 132/750 on the banks of the Zap River, a tributary of the Tigris River, and takes its name from this location, was the bloodiest and most decisive battle in terms of its consequences in the political power struggle between the Umayyad and Abbasid states. This battle not only represented a power struggle between two dynasties, but also brought about a reshaping of political, social and power balances in the Islamic world. Prior to the battle, the Abbasids had made systematic preparations against the central authority of the Umayyads, organising their armies under the command of Abdullah ibn Ali and taking action. On the Umayyad side, Caliph Marwan II sent his forces into battle to protect the dynasty's existence and political supremacy. Although the Umayyads initially appeared to have the upper hand in the clashes, the Abbasids' disciplined army and effective strategies quickly changed the course of the war. Abdullah ibn Ali's tactical genius determined the fate of the war. In particular, the Abbasids' cavalry dismounted and joined the battle as infantry, securing their superiority in the war, disrupting the discipline of the Umayyad army, and causing Mervan II to flee the battlefield. This victory strengthened the Abbasids' political and military authority and put serious pressure on the Umayyads. This study highlights the importance of the Battle of Zap River in Islamic history, based on fundamental/classical sources, and aims to partially fill a gap in the literature. The research primarily draws on classical works in the fields of general history, genealogy, urban history, and geography, as well as evaluations from contemporary scientific literature. Thus, the subject is approached both in depth and from a contemporary perspective. The study explains the reasons for the war by examining the political and social conditions prior to the war in detail; analyses the course of the war by examining military strategy and tactics; and evaluates the results in the context of their impact on Islamic history.

Keywords: History of Islam, Umayyad, Abbasid, Marwan b. Muhammad, Zap Water War.

Citation

Karan, Cuma – Takı, Berat. "The Battle of Zap River (132/750): The End of One Era, the Beginning of a New Era". *Kocaeli Theology Journal* 10/1 (June 2026), 77-99. DOI: 10.64270/kider.1887524

Date of Submission	12.02.2026
Date of Acceptance	26.04.2026
Date of Publication	18.06.2026
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained through a literature review and published sources. It is hereby declared that scientific and ethical principles were adhered to throughout the preparation of this study and that all sources consulted have been properly cited in the references.
Use of Artificial Intelligence	No artificial intelligence–based tools, software, or applications were used at any stage of the preparation, writing, or evaluation of this study. All content was produced solely by the author(s) in accordance with established scientific research methods, academic integrity standards, and publication ethics.
Plagiarism Checks	Yes – Turnitin
Conflicts of Interest	The authors declare that there is no conflict of interest regarding this study.
Complaints	kider@kocaeli.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**. The views and opinions expressed in the articles published in this journal are solely those of the authors and do not reflect the official position of the journal. The authors bear full scientific and legal responsibility for the content of their articles; the editors and the editorial board assume no responsibility in this regard
Publisher	Kocaeli University.

Giriş

İslâm tarihinin en önemli kırılma noktalarından biri, Emevîlerin yıkılması ve Abbâsîlerin iktidarı ele geçirmesi sürecinde belirleyici rol oynayan Zap Suyu Savaşı'dır. Bu savaş, yalnızca bir askerî çatışma değil, aynı zamanda derin siyasal, toplumsal ve ideolojik dönüşümlerin habercisi ve sonucudur. Tarih boyunca yaşanan büyük savaşlar, çoğu zaman farklı toplumsal gruplar arasındaki çıkar çatışmalarının, kimlik arayışlarının ve siyasal gerilimlerin barışçıl yollarla çözülememesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle savaşlar, bir dönemin zihniyetini, güç dengelerini ve toplumsal yapısını anlamada önemli birer anahtar işlevi görür.[1]

Savaşların incelenmesi, tarih yazımı açısından çok boyutlu kazanımlar sağlar. Devletlerin yükseliş ve çöküş süreçlerini kavramamıza olanak tanır; toplumların dönüşüm dinamiklerini, ekonomik yapıların nasıl şekillendiğini ve farklı ideolojik yapıların ne şekilde geliştiğini gözlemleme fırsatı sunar. Aynı zamanda askerî strateji ve taktiklerin evrimini izlememizi, kolektif hafızanın oluşumuna etki eden unsurları analiz etmemizi sağlar. Bu bağlamda Zap Suyu Savaşı, yalnızca iki ordu arasındaki bir çatışma değil; Müslüman toplumunun siyasi geleceğini yeniden şekillendiren ve Emevî iktidarının sonunu getiren ve Abbasi devletinin kuruluş surecini tahkim eden tarihsel bir dönüm noktasıdır.

Yaptığımız literatür taraması sonucunda, Türkçe literatürde Zap Suyu Savaşı üzerine kaleme alınmış ayrıntılı akademik çalışmaların[2] son derece az olduğu tespit edilmiştir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan kısa bir madde dışında da bu savaş hakkında müstakil bir tez ya da makaleye rastlanmamıştır. Bu derece önemli bir savaşın çok yönlü biçimde incelenmesi hem klasik İslâm tarihçiliği hem de günümüz akademik tarih anlayışı açısından büyük bir boşluğu dolduracaktır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu gidermeye yönelik bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmada, esas olarak klasik tarih kaynakları, nesep kitapları, şehir tarihi ve coğrafya eserleri gibi İslâm tarih yazıcılığının temel kaynak türlerine başvurulmuştur. Bununla birlikte, günümüz tarih yazımının metodolojik yaklaşımları ve disiplinler arası perspektifleri de ihmal edilmemiştir. Sosyal tarih, siyasal teori, askerî tarih ve coğrafya gibi çeşitli alanlardaki güncel literatürün sunduğu bakış açıları, klasik metinlerde yer alan bilgileri yeniden değerlendirmek ve derinleştirmek amacıyla çalışmaya dâhil edilmiştir. Böylece hem dönemin zihniyet dünyasına hem de olayların somut tarihsel gelişimine bütüncül bir çerçevede yaklaşmaya çalışmıştır.

[1] Ahmet Yaman, "Savaş" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36/189; Nursena Yaşar - Hayati Aktaş, "Savaş: Modern Devletin Varoluş Aracı", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 53 (2022), 110-111, 115.

[2] Bu konuda bk.: Ali Aksu'nun *"Mervan b. Muhammed ve Emevî Devleti'nin Yıkılışı"*; Nahide Bozkurt'un *"Abbâsîler"*; Bahriye Üçok'un *"Emeviler-Abbasiler"*; Öznur Özdemir'in *"Abbasi İhtilali: Modern Dönem Batı Literatürü"* ve Fikret Işıltan'ın çevirisiyle dilimize kazandırılan Julius Wellhausen'in *"Arap Devleti ve Sukutu"* adlı çalışmaları.

Çalışma kapsamında öncelikle Emevîler döneminin son yıllarında yaşanan siyasi, toplumsal ve mezhebî gerginlikler kısmen ele alınılacaktır. Emevî iktidarının merkezî otoriteyi kaybetmeye başlaması, mevâlî denilen Arap olmayan Müslümanlar arasındaki hoşnutsuzluk, Şiî grupların yükselen muhalefeti ve Abbâsî propagandasının geniş halk kitleleri nezdinde kazandığı destek, savaşın zeminini hazırlayan temel etmenler arasında değerlendirilecektir. Ardından Zap Suyu Savaşı'nın askeri yönü ele alınarak, orduların tertibi, komutanların stratejileri, savaşın seyri ve nihai sonucu teknik açıdan incelenecektir.

Son olarak savaşın sonuçları, hem Emevî devletinin tarih sahnesinden çekilmesi hem de Abbâsî hilafetinin yükselişi bağlamında değerlendirilecektir. Abbâsîlerin iktidara gelişiyle birlikte İslâm dünyasında yaşanan siyasi yeniden yapılanma, idarî sistemdeki değişiklikler, toplumsal yapının farklılaşması ve mezhep ilişkilerinin aldığı yeni biçim, Zap Suyu Savaşı'nın tarihsel önemini daha da belirgin kılmaktadır. Bu yönüyle söz konusu savaş, yalnızca bir hanedan değişimini değil, aynı zamanda İslâm medeniyetinin yönünü tayin eden büyük bir kırılmayı temsil etmektedir.

Siyasî gelişmelerin anlaşılması, toplumların ve kültürlerin değişimi, ekonomik ilerlemelerin izlenilmesi, ideolojilerin ve fikir akımlarının oluşum ve gelişiminin takip edilmesi, askeri strateji ve taktiklerin analiz edilmesi, sosyal hafıza ve kimlik oluşumunun sağlanması ve uluslararası ilişkilerin takip edilmesi, savaşlar üzerine yapılan çalışmaların sonuçlarından bazılarıdır. Buna mukabil Zap Suyu Savaşı, sadece Emevî hanedanlığının çöküşünü getirmekle kalmamış, aynı zamanda Abbâsîlerin siyasi otoriteyi ele geçirmesiyle yeni bir dönemin kapılarını aralamış ve bu devletin kuruluşuna imkân tanımıştır. Savaşın en önemli sonuçlarından biri, Emevîlerin dayandığı Arap milliyetçiliği ve kabilecilik temelli yönetim anlayışının iflas etmesidir. Abbâsîler, hilâfetin meşruiyetini Arap asabiyetinden ziyade Hz. Peygamber'in ehl-i beytine mensubiyet üzerinden kurarak ümmet bilincini yeniden canlandırmayı hedeflemiştir. Bu strateji, Arap olmayan Müslümanların (mevâlî) siyasi ve sosyal süreçlere daha fazla katılımına imkân tanımış, böylece toplumda yeni bir denge ve birlik anlayışı oluşturmuştur. Ayrıca, Zap Suyu Savaşı, merkezi otorite anlayışında belirgin değişimlere yol açarak daha merkezîleşmiş ve bürokratik bir devlet yapısının kurulmasını sağlamış, İslâm tarihinin sonraki dönemlerinde yaşanacak köklü siyasi ve kültürel gelişmelerin temelini atmıştır.

1. Savaşa Giden Süreçte Emevîlerin Genel Durumu

Emevî devleti, son halife Mervân b. Muhammed b. Mervân (127-133/744-750) devrinde çalkantılı bir döneme girdi. II. Mervân, halifelik makamına ulaşmadan önce Emevî devletinde önemli başarılar elde etmiş bir kumandandı. Birçok cephede savaş veren II. Mervân, 114/732'de Halife Hişâm b. Abdülmelik (106-126/724-743) tarafından, Mesleme b.

Abdülmelik'in (ö. 121/739 [?]) yerine askerî açıdan stratejik öneme sahip el-Cezîre, İrmîniye ve Azerbaycan valiliğine tayin edilmişti.[3]

III. Yezîd'in (127/744) ölümünün ardından Mervân, II. Velîd'in oğullarının hilâfet hakkını savunduğunu ileri sürerek İbrâhim b. Velîd'in halifeliğini tanımadı ve topladığı orduyla onun kuvvetlerini mağlup etti. Bunun üzerine İbrâhim ve yakınları, muhtemel bir intikam endişesiyle II. Velîd'in oğullarını öldürttüler. Bu gelişme, Mervân'ın hilâfete yükseliş sürecini hızlandırdı ve nihayet 7 Aralık 744'te Dımaşk'ta kendisine biat edilerek halife ilân edilmesine zemin hazırladı.[4] Problemli bir yönetimin başına geçen II. Mervân, ilk iş olarak Emevî hanedanlığı içerisindeki iç çatışmayı bitirmeye yönelik adımlar attı ve izlediği hoşgörü siyaseti sayesinde özellikle Abdülmelik evlatları gibi önemli muhalifleri kendi saflarına kattı.[5] Yine de kendisini güvende hissetmeyen II. Mervân, başkenti Dımaşk'tan Kaysîlerin merkezi olan Harran'a taşıdı ve devlet işlerini burada inşa ettirdiği sarayında idare etmeye başladı.[6] el-Cezîre bölgesinde, kendisini destekleyen Mudârî kabilelerin bulunması ve hem babasının hem de kendisinin burada uzun süre valilik yaparak bölge halkının güvenini kazanmış olması, bu kararında etkili oldu.[7] Ancak yaptığı bu hareket, Suriye'de bulunan Yemen asıllı kabilelerin isyanına sebep oldu. Zira Emevî ordusunda yer alan Suriyeli askerler, Kınnesrîn'den geçerken, beklenmedik şekilde II. Mervân'a olan bağlılıklarından döndüler ve Emevî hânedanından Süleyman b. Hişâm'a biat ederek II. Mervân'ın karşısında yer aldılar. Ancak II. Mervân, kısa sürede etrafında büyük bir kuvvet toplayan ve üzerine gönderdiği öncü birliklerini yenen Süleyman'ı Hufaf denilen yerde ağır bir yenilgiye uğrattı.[8]

Emevî döneminin kargaşalı ortamında Hâricîler de sık sık ayaklanmalar başlattılar. Bu ayaklanmalardan biri de Benî Şeybân'dan, Sufriyye fırkasının lideri Dahhâk b. Kays eş-Şeybânî (ö. 129/746) tarafından gerçekleştirildi. Dahhâk, siyasî ve dini görüşlerini yaymak amacıyla stratejik öneme sahip Kûfe'yi ele geçirerek isyanını genişletti. Ancak II. Mervân'ın 129/746 yılında başlattığı güçlü bir askerî harekât sonunda Dahhâk yenilgiye uğratılarak öldürüldü ve isyan bastırıldı.[9] Bu isyan esnasında Emevî ailesinden Süleyman b. Hişâm ve

[3] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/219; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ - Mustafa 'Abdulkadir 'Atâ (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1992), 7/159; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/213.

[4] Ali Aksu, "Mervân b. Muhammed Döneminde Harran", *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran* (Ankara: Berikan Yayıncılık, 2018), 1/49.

[5] Hasan Kurt, "Mervân II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/228.

[6] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kūb, *Târîhu'l-Yaʿkūbî* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 2/269.

[7] Adem Apak, "Son Emevî (661-750) Halifesi Mervan b. Muhammed'in Harran'da Emevîler Devletinin Yeniden Diriltme Çabaları Üzerine", ed. Kasım Şulul - Ömer Sabuncu (I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetin Şanlıurfa Sempozyumu, Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2016), 1/150.

[8] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 11/300-301.

[9] Ebû Amr Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, ed. Ekrem Dîyâ el-ʿUmerî (Dımeşk, Beyrut: Dâru'l-Ḳalem,

II. Mervân'ın halifeliğini kabul etmeyip ona karşı ayaklanan Irak valisi Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz (ö. 133/750) gibi Emevî hanedanlığına mensup bazı kimseler de mevcut yönetime karşı memnuniyetsizliklerini dile getirmek amacıyla Dahhâk'ın yanında yer almıştır.[10]

Basralı Hâricî lideri Ebû Hamza eş-Şârî (ö. 130/747) de 128/746 yılı hac mevsiminde Mekke'ye giderek Tâlibü'l-Hak lakabıyla meşhur Abdullah b. Yahyâ'ya (ö. 130/747) biat etmiş ve ikisi Hadramut'a geçip Abdullah'ın halifeliği için biat almaya başlamışlardı. 129/747 yılında davet için Mekke'ye gelen Ebû Hamza şehri kontrol altına aldıktan sonra 130/747 yılında Medine'yi ele geçirdi. II. Mervân, bu gelişme üzerine Medine'ye bir ordu göndererek Ebû Hamza'yı mağlup etti ve Mekke'yi yeniden Emevîlerin kontrolüne aldı. Aynı zamanda bu çatışma esnasında Ebû Hamza öldürüldü.[11]

Emevî yönetiminden memnun olmayan kesimlerden biri de Hz. Ali taraftarlarıdır. Zira Hz. Ali taraftarlarından Abdullah b. Muâviye b. Abdullah b. Ca'fer (ö. 129/746-47), 127/744 yılında Kûfe'de bir ayaklanma başlattı. Bu ayaklanma sırasında Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz tarafından yakalanıp da serbest bırakılınca Medâin'e kaçtı. Hâricî, Abbâsî, mevâlî ve hatta Emevî hanedanlığına mensup bazı kimseler de dahil çeşitli gruplardan destek görerek güçlenen Abdullah b. Muâviye, tekrar başlattığı isyan neticesinde geniş bölgeleri kontrol altına aldı. Ancak Abdullah b. Ömer b. Abdülazîz'in yerine atanan Yezîd b. Ömer b. Hübeyre el-Fezârî (ö. 133/750), gönderdiği kuvvetler sayesinde Abdullah b. Muâviye'yi ağır bir yenilgiye uğratarak isyanı bastırdı.[12]

Emevîlerin son dönemlerine gelindiğinde kabileler arası rekabet had safhaya ulaştı. Bir Arap kabilesinin diğerine karşı tavır alması, aslında Emevî Devleti'ne karşı bir duruş anlamına geliyordu.[13] Bu minvalde Yemen asıllı Güney Arapları olan Kahtânîlerin Kuzey Araplarından olan Kaysîlere nispeten geri planda tutulması, Güney Araplarının Emevî yönetiminden rahatsız olmasına ve nihayetinde ihtilal sırasında Abbâsîlerin tarafında yer almasına sebep oldu. Bu durum aynı zamanda iyi ve deneyimli savaşçılar olan çok sayıda Yemenî'nin Abbâsî ordusu içerisinde yer almasını da sağlamıştır.[14] Durumun vahametini anlayamayan II. Mervân, Kaysî kabilelerin yanında durarak Kahtânîlerden gelen şikâyetlere

Mu'essesetu'r-Risâle, 1977), 405; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *el-Maʿârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye'l-Âmme Lil-Kitâb, 1992), 1/369; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Yaʿkûbî*, 2/269; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/323.

[10] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/345; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/262; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/343; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/212, 220; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 21/518.

[11] Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 407; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/348; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/273; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Beşşar Avvâd (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 2003), 3/365.

[12] İbn Kuteybe, *el-Maʿârif*, 1/418; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/321-322; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/372-373; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-Ümem*, 3/301; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/369-370.

[13] Öznur Özdemir, *Modern Dönem Batı Literatüründe Abbâsî İhtilâli* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2019), 147.

[14] Roberto Marin Guzmán, "Arap Kabileleri Emevî Saltanatı ve Abbâsî İhtilali", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2014), 277, 293.

karşı sert bir tutum sergiledi. Nitekim II. Mervân, ganimet paylaşımındaki adaletsizliği dile getiren Kelb kabilesinden bir kişiyi öldürterek, Kahtânîlere sert bir mesaj verdi.[15]

Emevîlerin çöküşünde etkili olan faktörler arasında, Arap milliyetçiliğine dayanan mevâlî politikasının önemli bir yeri vardır. Emevîler, mevâlî denilen Arap olmayan Müslümanları ikinci sınıf vatandaş olarak görmüş, onlarla sosyal ve dini alanda etkileşimi sınırlandırmışlardır. Emevîlerin mevâlîye karşı uyguladığı ayrımcı politika, Ömer b. Abdülazîz (99-102/717-720) döneminde bir süreliğine ortadan kaldırılmış, maaş dağıtımında Araplar ile mevâlî arasında ayrım yapılmayarak eşitlikçi bir yaklaşım sergilenmiştir.[16] Ancak Ömer b. Abdülazîz'in ölümüyle birlikte bu eşitlikçi politika terk edilmiş ve Emevîlerin mevâlîye yönelik ayrımcı tutumu yeniden gündeme gelmiştir.[17] Bu ayrımcı tutum, Arap olmayan Müslümanların hoşnutsuzluğunu artırarak Emevî karşıtı duygu ve düşüncelerin güçlenmesine ve sonuçta devletin zayıflamasına neden olmuştur.[18] Nitekim Ebû Müslim-i Horasânî (ö. 137/755) önderliğindeki Abbâsî propagandasında mevâlîler hem davetçi (dâî) olarak görev yapmış,[19] hem de bu davetin en önemli destekçileri arasında yer almışlardır.[20] Bu durum, mevâlîlerin Emevî düzenine karşı duydukları hoşnutsuzluğu ve Abbâsîlerin vaat ettiği yeni düzendeki beklentilerini ortaya koymaktadır.

Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'ın (ö. 127/744) vefatının ardından Abbâsî hareketinin başına geçen İbrahim b. Muhammed b. Ali (ö. 131/748), "Emîr-i Âl-i Muhammed"[21] unvanıyla Ebû Müslim'i, insanları Abbâsî hareketine davet etmesi ve ihtilâli yönetmesi amacıyla Horasan bölgesine gönderdi (127/745).[22] Kendisine Horasan valisi Nasr b. Seyyâr (ö. 131/748) tarafından yapılan ikazlara[23] rağmen önlem almayan II. Mervân, Abbâsî isyanıyla karşı karşıya kaldı. Bu gelişmelerin neticesinde gerçekleşen davet ve ihtilal

[15] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 9/250.

[16] el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-emvâl*, thk. Halil Muhammed Hiras (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 60; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ* (Mısır: Matbaatu's-Sa'âdet, 1974), 1/331.

[17] İsmail Hakkı Atçeken, "Ömer b. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2002), 72.

[18] Ali Aksu, "(İmam İbrahim'in Ebû Müslim'e Gönderdiği Mektup Bağlamında) Abbâsî İhtilal Hareketinde Etnik Grupların Rolü" 12 (2008), 58; Mehmet Nadir Özdemir, "Emevîler Döneminde 'Mevâlî'", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 191.

[19] Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbuddîn Ebû Saîd Ömer b. Ğarâme el-Umrevi (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 14/409; Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnavut-. Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000), 13/63.

[20] Gerald R. Hawting, "Emevî Halifeliğinin Yıkılışı", çev. Hüseyin Doğan, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/2 (2013), 253.

[21] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam,* 6/53; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/28; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/280.

[22] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/353; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/270; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/358; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, 1/179; Safedî, *el-Vâfî*, 18/70; Murat Bıyıklı, *Abbâsî İhtilalinin Mimarları Muhammed b. Ali ve İbrâhim b. Muhammed* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2023), 111-112.

[23] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/364.

sonucunda Horasan bölgesi Emevîlerin hâkimiyetinden çıkarak Abbâsîlerin hâkimiyetine girdi.[24] Bu isyan, savaşa giden süreçte II. Mervân ve Emevîler için sonun başlangıcı olacaktır.

2. Savaşa Giden Süreçte Abbâsîlerin Genel Durumu

Abbâsî hareketinin ilk aşamaları, büyük ölçüde gizlilik esasına dayanan sistematik propaganda faaliyetleriyle şekillenmiştir. Bu faaliyetler, yalnızca merkezî otoriteye karşı bir muhalefet biçimi olarak değil; aynı zamanda erken Müslüman toplumu için yeni bir siyasi ve dini düzenin şekillendiği bir dönüm noktası olarak ele alınmalıdır. Hareketin yürütücüleri, "dâî" olarak adlandırılan özel görevliler aracılığıyla propaganda ağını kontrollü bir biçimde genişletmiş ve farklı bölgelerde stratejik bir taban oluşturarak uzun vadeli bir örgütlenme başarısı sağlamıştır.[25]

Gizli propaganda faaliyetlerinin ne zaman başladığına dair tarihçiler arasında kesin bir mutabakat bulunmamaktadır. Klasik tarihçilerin bir kısmı bu sürecin Ömer b. Abdülazîz'in halifeliği döneminde başladığını ileri sürerken,[26] modern araştırmacılar bu faaliyetlerin kökeninin daha da eskiye, Velîd b. Abdülmelik devrine kadar dayandığını savunmaktadır.[27] Bu farklı yorumlar hem kaynakların doğası hem de propaganda hareketinin başlangıçtaki belirsiz yapısı göz önünde bulundurulduğunda anlam kazanmaktadır. Bu süreçte dinî meşruiyetin sağlanması açısından önemli bir gelişme de Keysâniyye Şîası'nın içerisinde doğan, Hâşimiyye grubu lideri Ebû Hâşim'in, imameti Abbâsî soyundan gelen Muhammed b. Ali'ye vasiyet etmesi olmuştur.[28] Bu vasiyet, Abbâsî hareketine yalnızca ideolojik bir zemin kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda Şiî grupların bir kısmının desteğini de sağlamıştır. Böylece Abbâsîler, meşruiyetlerini hem Ehl-i Beyt'e aidiyet söylemi hem de siyasi muhalefet cephesiyle olan ilişkileri üzerinden inşa etmişlerdir.

Abbâsîlerin başarıya ulaşmasında etkili olan temel unsurlardan biri, Emevî dönemi boyunca süregelen kabilecilik temelli siyasi çatışmaları kendi lehlerine çevirebilmeleridir. Emevî yönetimi altında özellikle Kahtânî ve Mudârî kökenli kabileler arasında yaşanan rekabet, toplumun çeşitli kesimlerinde derin huzursuzluklara neden olmuştur.[29] Bu rekabetin en yoğun hissedildiği bölgelerin başında gelen Horasan, sosyal farklılıkların ve mezhepsel çeşitliliğin bir arada yaşandığı; aynı zamanda merkezî otoritenin denetiminin

[24] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/364; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/234-235; Bıyıklı, *Abbâsî İhtilalinin Mimarları Muhammed b. Ali ve İbrâhim b. Muhammed*, 132.

[25] Nahide Bozkurt, *Abbâsîler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2016), 28-29; İlknur Apak, *Abbâsî Devleti'nin Kuruluşu ve İlk Halife Ebü'l-Abbâs es-Seffâh Dönemi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019), 48-49.

[26] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 22/9; İbn Haldûn, *el-ʿİber*, 3/125.

[27] Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/32; Bozkurt, *Abbâsîler*, 26; Yusuf Ötenkaya, "Emevilere Karşı Abbasi Muhalefetinin İlk Evreleri", *History Studies* 9/2 (2017), 173-174.

[28] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 3/467; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 32/275; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/108; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb,* 22/37; İbn Haldûn, *el-ʿİber*, 3/125.

[29] Marshall G.S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, çev. Tercüme kurulu (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 1/226.

görece zayıf olduğu bir coğrafya olarak, Abbâsî propagandacıları için uygun bir alan oluşturmuştur. Emevîlerin Kahtânî kökenli unsurlara karşı duyduğu güvensizlik,[30] bu grupların Abbâsî hareketine yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu içsel gerilimler, Abbâsî dâîlerinin faaliyetlerini kolaylaştırmış ve propaganda faaliyetlerinin kısa sürede geniş bir alana yayılmasına olanak tanımıştır.[31]

Toplumsal hoşnutsuzluğun arttığı, mezhep gerilimlerinin yoğunlaştığı ve merkezî yönetimin zayıfladığı bir dönemde Abbâsîlerin başlattığı bu propaganda süreci, ilerleyen yıllarda fiilî bir isyana dönüşmüştür. Özellikle Horasan'da Ebû Müslim-i Horasânî öncülüğünde başlatılan harekât, sadece bölgesel bir ayaklanma değil; İslam dünyasında köklü bir siyasi dönüşümün ilk adımı olmuştur. Ebû Müslim hem karizmatik liderliği hem de stratejik dehasıyla Abbâsî hareketini geniş kitlelere taşıyabilmiş; bu süreç sonunda Emevî Devleti'nin çöküşünü hazırlayan en önemli aktörlerden biri hâline gelmiştir.[32]

Sonuç olarak, Abbâsîlerin Zap Suyu Savaşı'na kadar ilerleyen iktidara yürüyüşü, rastlantısal ya da ani bir gelişme değil; yıllar süren, sistematik biçimde yürütülen, çok katmanlı bir siyasi, toplumsal ve ideolojik hazırlığın ürünüdür. Gizli yürütülen propaganda faaliyetleri, çeşitli sosyal grupların desteğini alarak meşru bir alternatif yapı inşa etmiştir. Bu yönüyle Abbâsî devrimi, sadece bir hanedan değişimini değil, Müslüman toplumunun yönetim anlayışında ve siyasi kültüründe yaşanan radikal bir dönüşümü ifade etmektedir.

3. Savaşın Seyri

Savaşın başlangıcında, Abbâsî ihtilali sırasında önemli vazifelerde görev alan Ebû Avn Abdülmelik b. Yezîd el-Ezdî (ö. 168/784-85), Nihâvend'den Şehrizor'a gönderildi. Burada II. Mervân'ın öncü kuvvet olarak görevlendirdiği Osman b. Süfyân, Ebû Avn'ın görevlendirdiği Kahtabe b. Şebîb tarafından mağlup edilerek öldürüldü. Osman'ın öldürüldüğü haberini alan II. Mervân, Şam, el-Cezîre ve Musul'dan topladığı kimi rivâyetlere göre 120 bin,[33] kimi rivayetlere göre de 150 bin[34] kişilik büyük bir orduyla beraber Harran'dan yola çıkarak Dicle'nin kollarından Büyük Zap suyuna ulaştı ve etrafına hendekler kazdırttı.[35]

Ebû Avn, bu sırada Zap Suyu'na ilerledi. Ebû Seleme el-Hallâl (ö. 132/750), Ebû Avn'a destek olmak üzere, her birinin emrinde 3 bin askerle Uyeyne b. Mûsâ, Minhal b. Fettân ve İshak b. Talha'yı görevlendirdi. Ebü'l-Abbâs es-Seffâh (133-137/750-754) 132 (750) yılında halifeliğini ilan edince, Seleme b. Muhammed'i 2 bin, Abdurrahman b. Rib'î et-Tâî'yi 2 bin,

[30] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/250.

[31] Adnan Demircan, *İslam Tarihi'nin İlk Döneminde Arap - Mevali İlişkisi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 133.

[32] Geniş bilgi için bk.: Nadir Karakuş, *Bir Ihtilalcinin Anatomisi -Ebu Müslim Horasani* (İstanbul: Neva Yayınları, 2017).

[33] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/437; *el-Kâmil*, 5/13; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 1/45.

[34] Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-zamân fî tevârîhu'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekât vd. (Suriye: Dârü'r-Risâleti'l-'İlmiyye, 2013), 11/440; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/734; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/255.

[35] *Ahbâru'd-devleti'l-'Abbâsiyye*, 358; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/314-315; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 11/410, 432.

Abdullah et-Tâî'yi 1500 ve Veddâs b. Nadle'yi de 500 kişiyle Ebû Avn'a yardıma gönderdi. Akabinde Ebü'l-Abbâs es-Seffâh'ın amcası Abdullah b. Ali b. Abdullah (ö. 147/764) da Ebû Avn'ın yerine başkumandanlığa getirildi.[36] Ebû Avn'ın yerine geçen Abdullah b. Ali, 2 bin kişilik kuvvetiyle nehrin doğu yakasında stratejik bir cephe oluşturarak askeri harekât için gerekli hazırlıkları tamamladı.[37]

İki ordu arasındaki ilk çatışmalar, Musul ile Erbil arasında bulunan ve Zâbü'l-A'lâ (Yukarı Zap) olarak adlandırılan bölgede,[38] 132 yılı Cemâziyelâhir ayının ikinci günü/16 Ocak 750'de başladı. Abdullah b. Ali'nin 5 bin kişilik birliğin başında gönderdiği Uyeyne b. Mûsâ ile Emevî birlikleri arasındaki ilk çatışma akşama kadar sürdü.[39]

Ertesi gün II. Mervân, daha sonraki süreçte savaşın seyrinde önemli bir rol oynayacak olan bir asma köprü kurdurdu ve danışmanlarının engelleme çabalarına rağmen askerini karşı kıyıya geçirdi. Oğlu Abdullah'ı, Abdullah b. Ali'nin ordusunun alt kısmına indirdi. Abdullah b. Ali, dört bin kişilik bir birlikle Muhârik b. Affân'ı, Abdullah b. Mervân'a karşı gönderdi. Abdullah b. Mervân da II. Mervân'ın damadı ve Dımaşk Valisi Velîd b. Muâviye'yi (ö. 132-133/749-750) Muhârik'in üzerine gönderdi. Gerçekleşen çatışmada Muhârik mağlup oldu ve esir olarak II. Mervân'a gönderildi.[40]

Muhârik'in mağlubiyet haberi ulaşınca Abdullah b. Ali, ordugâhında Muhammed b. Sûl'ü vekil olarak bıraktı ve o günün sabahında askerleriyle birlikte harekete geçti.[41] Tarafların karşılaştığı günün öğle vaktinde II. Mervân, Abdullah b. Ali'ye barış teklif etse de Abdullah onun yalan söylediğini düşünerek bu teklifi reddetti. II. Mervân, Şam ordusuna bir süre beklemelerini emretti; ancak Velîd b. Muâviye bu emre uymayarak Cemâziyelâhir ayının 11. gecesi, cumartesi günü saldırıya geçti.[42]

Abdullah b. Ali ordunun merkezinde bulunurken, Ebû Avn sağ kanadı, Mûsâ b. Kâ'b da sol kanadı kumanda ediyordu.[43] Buna karşı II. Mervân da ordusunu köklü bir yeniden

[36] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/432; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-Ümem*, 3/324; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/301; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/13; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 22/45.

[37] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/315; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/439; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/255.

[38] Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkūt el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân 3* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 3/124.

[39] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/315; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/432; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-Ümem*, 3/324; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/301; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/13; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/589; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 22/45.

[40] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/315; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/432; Ebû Zekeriyyâ (Ebû Zekve) Yezîd b. Muhammed el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, thk. Ali Habibe (Kahire, 1967), 130; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/13; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 22/45.

[41] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/316; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 11/433; Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 128; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/14.

[42] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/317; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/433; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-Ümem*, 3/325; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/14; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/255.

[43] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/316; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/433; Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 128; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/589.

yapılanmaya tabi tutarak, her biri 1000 kişiden fazla olacak şekilde 100 taburdan oluşan düzenli bir yapı kurdu.[44] Merkezde kalan II. Mervân, sağ kanat birliklerini oğlu Abdullah'ın, sol kanat birliklerini ise Velîd b. Muâviye b. Mervân'ın emrine verdi.[45] Velîd b. Muâviye, Ebû Avn komutasındaki Abbâsîlerin sağ kanadına yaptığı saldırıyla onları bozguna uğrattı. Bozguna uğrayan Ebû Avn, Abdullah b. Ali'nin yanına çekildi. Abdullah b. Ali'nin komutanlarından Mûsâ b. Kâ'b, taktik icabı Abdullah'a süvarilerin atlarından inmelerini emretmesini önerdi. Bunun üzerine Abdullah, askerlerinin atlarından inmesini emretti. Abbâsî askerleri atlarından inip Emevî askerlerine karşı "Yâ ehl-i Horasân! Yâ Muhammed! Yâ Mansûr! Yâ le-sârâti İbrâhîm el-İmâm! Yâ le-sârâti Hüseyin, Zeyd ve Yahya!" diye nidâ ederek taarruza geçti. Bu nidasıyla başta İmam İbrâhim olmak üzere Hz. Hüseyin, Zeyd b. Ali ve oğlu Yahyâ'nın intikamının alınmasını istedi. Bu taktik sonucunda Emevî ordusu yavaş yavaş geri çekilmeye başladı.[46] II. Mervân, Abdullah b. Ali'nin uyguladığı taktiği taklit etmek istese de ordu içindeki derin kabilevî bölünmeler nedeniyle askerlerini disipline edemedi ve sonuç olarak ordu geri çekilmek zorunda kaldı.[47]

Bunun üzerine II. Mervân, askerler savaşırken malların getirilmesini emretti ve askerlere zafer halinde tüm malların kendilerine dağıtılacağı yönünde bir vaatte bulundu. Ancak bu strateji beklenmedik bir olumsuz sonuç doğurdu. Bir kısım askerin bu mallara yönelmesi, diğerlerinin moralini bozarak savaş azmini kırdı. Bu durum üzerine II. Mervân, oğlu Abdullah'ı bir birlikle malları korumakla görevlendirdi. Ancak Abdullah'ın sancağıyla ve askerleriyle o tarafa doğru ilerlemesi, diğer askerler tarafından yanlış anlaşılıp bozgun olarak değerlendirildi. "Bozgun var!" çığlıkları tüm orduda paniğe neden olarak genel bir geri çekilmeye yol açtı.[48]

Buna mukabil Emevî ordusunun nehri geçme çabası sırasında köprüde meydana gelen izdiham, II. Mervân'ın Abbâsî takipçilerinden kaçmak amacıyla köprünün yıkılmasını emretmesi üzerine daha da büyümüş ve bu durum Emevî ordusunda büyük kayıplara yol açmıştır. Ölenlerin önemli bir kısmı nehre düşerek boğulmuştur. II. Mervân'ın sağ kurtulduğu bu savaşta, Emevî hânedanından başta İbrahim b. Velîd b. Abdülmelik ve Yahyâ b. Muâviye b. Hişâm'ın (ö. 132/750) da yer aldığı birçok kimse hayatını kaybetti.[49] Bir diğer rivayete göre ordunun geri çekilme sebebi, II. Mervân'ın karnında şiddetli bir ağrı

[44] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 128.

[45] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/317; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/434; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/14; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/255; İbn Haldûn, *el-ʿİber*, 3/164.

[46] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/317; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/434; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/14; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/255; İbn Haldûn, *el-ʿİber*, 3/164.

[47] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/318; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/434; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/14; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/255.

[48] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/435; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/435; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 22/46.

[49] Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 403; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/143; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 11/434; Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 130-131; Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriye, 2005), 3/205; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/16; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/589.

hissederek birdenbire tuvalete doğru koşması, askerlerinin de bu hareketi kaçış olarak algılayıp paniğe kapılması ve peşi sıra dağılması yönündedir.[50]

Neticede II. Mervân, askerî yetenek ve tecrübesine, aynı zamanda daha büyük bir orduya sahip olmasına rağmen ağır bir hezimete uğradı.[51] II. Mervân'ın mağlubiyetinde, ordu içindeki kabilevî rekabetin ve özellikle Suriye'de meskûn Yemen asıllı askerlerin kendisine karşı beslediği kırgınlığın belirleyici olduğu görülmektedir.[52] Nitekim II. Mervân, savaş sırasında taktik icabı Yemenî kabilelerden atlarından inmelerini istemiş ancak Yemenîler bu emre karşı çıkarak, II. Mervân'a, önce kendilerine tercih ettiği Kaysîlerin bunu yapmasını istemişlerdi.[53] Bu bağlamda II. Mervân'ın Yemenî kabilelerden atlarından inmelerini emretmesi, Abdullah b. Ali'nin savaş sırasında uyguladığı ve Abbâsî ordusunun yeniden toparlanarak hücuma geçip üstünlük kurmasını sağlayan taktiğe karşı geliştirilmiş bir karşı hamle olarak kabul edilebilir. Söz konusu hamle süvarilerin hız ve manevra avantajını sınırlasa da ordunun düzenini korumak, piyade hattıyla uyumlu hareket etmelerini sağlamak ve böylece düşman taktiğine karşı koyarak savaşın seyrini etkilemek amacıyla verilmiş bir müdahale niteliğindedir.

II. Mervân'ın müstahkem ordugâhını terk edip nehrin karşı tarafına geçmesi ise yenilginin bir diğer önemli nedeni olarak değerlendirilebilir.[54]

4. Savaşın Sonuçları

Zâp Suyu Savaşı'nda yaşanan ağır yenilginin ardından Emevî Halifesi II. Mervân, ordusunun dağılması ve moral bozukluğunun artması üzerine geri çekilmek zorunda kaldı. İlk durağı, o dönemde stratejik öneme sahip şehirlerden biri olan Musul oldu. Ancak burada umduğu desteği bulamadı. Şehrin yönetiminden sorumlu olan Hişâm b. Amr et-Tağlibî ve Bişr b. Huzeyme el-Esedî, II. Mervân'ın şehre girişini engellemek amacıyla köprüyü yıktı. Ayrıca Musul halkı da Abbâsîlerin sembolü olan siyah bayrakları kullanarak tarafını ortaya koydu ve II. Mervân'a karşı soğuk, hatta düşmanca bir tavır takındı. Bu toplumsal tavır, Emevî yönetimine karşı hoşnutsuzluğun varlığına ve Abbâsî hareketinin meşruiyet kazanma sürecine dair bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Bu durum karşısında II. Mervân, daha fazla direnmenin anlamsız olduğunu fark ederek Musul'u terk etmek zorunda kaldı. Dicle Nehri'ni geçerek başkent Harran'a doğru geri çekildi.[55]

[50] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/138.

[51] Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 404; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/432; Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 130; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-Ümem*, 3/324; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 21/319; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/302; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/589; İbn Haldûn, *el-ʿİber*, 3/163.

[52] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/318; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 11/434; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/302; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-zamân*, 11/441; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/14; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/255.

[53] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/318.

[54] İsmail Yiğit, "Zap Suyu Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/127.

[55] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/439; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, 3/205; Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar)

Bu sırada Abbâsî kumandanı Abdullah b. Ali, Musul'a ulaştıktan sonra şehre girerek önemli bir idarî düzenlemeye gitti ve Musul valiliğine Muhammed b. Sûl'ü tayin etti. Bu görev değişikliği, Abbâsîlerin sadece askerî değil, idarî hâkimiyetini de sistematik olarak pekiştirme arzusunun bir yansımasıdır. Musul'daki düzenlemeleri tamamlayan Abdullah b. Ali, II. Mervân'ın izini sürmek üzere tekrar harekete geçti.[56] Böylece, bölgede muhtemel bir direnişin önü alınmış oldu. Bu süreç, Abbâsîlerin askerî zaferlerinin yanında, siyasi ve idari stratejilerle de hâkimiyetlerini pekiştirdiklerinin bir göstergesidir. Emevîlerin ardı ardına gelen çözülmeleri, Abbâsîlerin kararlı ilerleyişi karşısında artık geri dönüşü olmayan bir süreci beraberinde getirmiştir.

Harran hem coğrafî konumu hem de Emevî ailesine mensup yöneticilerin kontrolünde olması sebebiyle II. Mervân için daha güvenli bir sığınak teşkil ediyordu. Burada II. Mervân'ı karşılayan kişi, amcasının oğlu ve aynı zamanda şehrin yöneticisi olan Ebân b. Yezîd idi. Ailevi bağların da etkisiyle Harran'da geçici bir korunaklık sağlandıysa da bu durum uzun sürmedi. Takip yakınlaştığında, II. Mervân, ailesini ve çocuklarını da yanına alarak Harran'dan gizlice ayrıldı ve Fırat nehrini geçtikten sonra, Abbâsî birliklerini yavaşlatmak amacıyla gemileri yaktırdı.[57] Bu kaçış hem Abbâsî baskısının şiddetini hem de Emevîlerin çözülmekte olan gücünü gözler önüne sermektedir. Ardından Abdullah b. Ali, hiçbir direnişle karşılaşmadan Harran'a girdi. Burada Emevî ailesinden olan Ebân b. Yezîd, savaşmadan teslim olmayı tercih ederek Abdullah'a biat etti. Bu gelişmeler üzerine, Harran ve civarındaki el-Cezîre bölgesinde bulunan halka eman verildi.[58] Bu biat ve eman isteme, sadece kişisel bir teslimiyet değil, aynı zamanda Abbâsî hâkimiyetinin bölgesel olarak da tanındığını ve meşrulaştığını gösteren sembolik bir adımdı.

Harran'dan ayrılan II. Mervân, güvenliğini sağlamak ve yeniden toparlanma imkânı aramak üzere ilk olarak Kınnesrîn'e yöneldi. Bu şehir, tarihî olarak askerî ve idarî açıdan önemli bir merkez olup, Emevî yönetimi döneminde de kritik konumuyla öne çıkmaktaydı. Burada bir müddet kaldıktan sonra, şartların elverişli olmadığını görmüş olmalı ki, Kınnesrîn'den ayrılarak yoluna devam etti.[59]

Bir sonraki durağı, Suriye'nin iç kesimlerinde yer alan ve önemli şehirlerden biri olan Humus oldu. Burada ilk anda halktan sıcak bir karşılama gördü; şehirdeki ileri gelenler ve yerel halk halifeye iltifatlarda bulundu. II. Mervân, bir süre Humus'ta kalarak hem dinlenmek hem de mevcut durumunu yeniden değerlendirmek istedi. Ancak şehirdeki hava kısa sürede değişmeye başladı. Bölgedeki insanlar, Emevî yönetiminin çözülmekte olduğunu sezmiş; gelişen olaylar karşısında siyasi hesaplarını yeniden yapmaya başlamıştı. Buna mukabil halktan kimileri taraf değiştirmeyi, kimileri ise pasif kalmayı tercih etmeye

Makdisî, *el-Bedʾ ve't-târîḫ*, thk. Keliman Huvar (Paris: Bertrand Frères, 1927), 6/71; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/18.

[56] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/439; Ebû Muhammed Ahmed İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh* (Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1991), 8/334.

[57] Makdisî, *el-Bedʾ ve't-târîḫ*, 6/71.

[58] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/437-438; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 6/163-164; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/18.

[59] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/438; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/19.

başlamıştı. Humus'ta bir süre kaldıktan sonra şehirden ayrılan II. Mervân, kendisini izlemeye başlayan bazı unsurlar tarafından takip edildiğini fark etti. Humus halkının, artık kendisine destek olmaktan vazgeçip onu yakalayarak yeni otoriteye teslim etme niyetinde oldukları anlaşılmaktaydı. Bu gelişmeler üzerine II. Mervân, etrafındaki az sayıdaki adamıyla birlikte çevredeki dağlık ve vadilik bir bölgeye çekilerek savunma pozisyonu aldı. Burada, kendisini izleyenleri şaşırtmak ve yakalanmadan ilerleyebilmek için stratejik bir pusu hazırladı. II. Mervân'ı yakalamayı amaçlayan kişiler onu yakalayacaklarını düşünerek ilerlediklerinde, beklenmedik bir şekilde bu tuzağa düştüler. II. Mervân'ın hazırladığı pusu sayesinde bozguna uğrayıp dağıldılar.[60] Bu küçük çaplı başarı, her ne kadar içinde bulunduğu genel durumu köklü biçimde değiştirmese de onun askerî reflekslerinin hâlen yerinde olduğunu ve koşullar elverdiğinde etkili hamleler yapabileceğini ortaya koydu. Ancak bu tür manevralar, artık daha çok zaman kazanma ve takipçileri oyalama amacına hizmet eder hâle gelmişti.

II. Mervân, Humus'tan ayrıldıktan sonra rotasını Emevî Devleti'nin siyasî ve idarî merkezlerinden biri olan Şam'a çevirdi. Burada aile bağları dolayısıyla güvenebileceği bir isim olan damadı Velîd b. Muâviye b. Mervân ile buluştu. Şehir, uzun yıllar Emevî iktidarının kalbi konumunda olduğundan, halifenin buraya gelişi önem arz etmekteydi. Ayrıca Velîd b. Muâviye, II. Mervân'ın yaktırdığı gemilerin Abdullah b. Ali tarafından onarılma süreci devam ederken, Emevî hazinesinden sağladığı kaynaklarla Şam'da yaklaşık 50 bin kişilik bir ordu oluşturmuştu [61] Ancak iç karışıklıkların artması, halkın moralinin zayıflaması ve Abbâsîlerin ilerleyişinin bölgede oluşturduğu baskı ortamı nedeniyle bu buluşma fazla uzun sürmedi. Mervân, güvenlik kaygıları sebebiyle Şam'da fazla kalmadan şehirden ayrıldı. Onun ayrılışından kısa bir süre sonra Abbâsî komutanı Abdullah b. Ali, güçlü bir orduyla Şam'a ulaştı ve şehri kuşatma altına aldı. Direnişin kısa sürede kırılmasıyla birlikte şehir Abbâsîlerin eline geçti. Kuşatma sırasında, II. Mervân'ın damadı olan Velîd b. Muâviye başta olmak üzere, Emevî hanedanına mensup veya onlara sadakat gösteren çok sayıda kişi hayatını kaybederken[62] aynı zamanda şehirde yaşayan birçok Yahudi ve Hıristiyan da öldürüldü.[63] Şam'ın düşmesi, Emevîler için sembolik ve stratejik açıdan büyük bir kayıp anlamına gelmekteydi.

Abdullah b. Ali, şehre girdikten sonra Emevî hanedan mensuplarına yönelik sistemli bir tasfiye hareketi başlattı. Bu süreçte Yezîd b. Muâviye b. Mervân (ö. 132/750) ve Abdullah b. Abdülcebbâr b. Yezîd b. Abdülmelik (ö. 132/750) gibi ileri gelen Emevî şahsiyetleri yakalanarak esir alındı. Her iki isim de Abbâsî halifesi Ebü'l-Abbâs es-Seffâh'ın huzuruna gönderildi. Halife, Emevî hanedanının direniş potansiyelini ortadan kaldırma amacıyla bu

[60] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/438; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/257.

[61] Makdisî, *el-Bedʾ ve't-târîḫ*, 6/71.

[62] Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 404; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/143; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/439; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/19.

[63] E'âbiyûs b. Konstantin el-Menbicî, *Târihu'l-Menbicî*, thk. Ömer Abdusselâm Temürî (Lübnan: Dâru'l-Mansur, 1986), 112.

iki önemli kişiyi idam ettirdi.[64] Bu infazlar, Abbâsîlerin sadece askerî değil, hanedanlar arası meşruiyet mücadelesinde de Emevîlere karşı üstünlüğü ele geçirdiğinin bir göstergesi oldu. Şam'ın Abbâsîler tarafından ele geçirilmesi, Emevî hâkimiyetinin siyasî ve sembolik anlamda sona yaklaştığını açıkça ortaya koyarken, II. Mervân'ın gittikçe daralan hareket alanı da onun sonunun yaklaştığını haber veriyordu.

II. Mervân, Şam'dan ayrıldıktan sonra bir süre Ürdün bölgesinde konakladı. Burada geçici olarak kendini toparlamaya çalıştıysa da Abbâsîlerin etkisi ve takiplerinin devam etmesi nedeniyle buradaki ikameti kalıcı olamadı. Ürdün'den sonra yönünü Filistin'e çevirdi; ardından hızla Mısır'a geçti. Bu dönemde Abbâsî kuvvetleri, Mervân'ın izini sürmeye devam ederken, II. Mervân'a bağlı süvari birlikleriyle karşılaştı. Taraflar arasında çıkan muharebede Abbâsî birlikleri üstünlük sağlayarak rakiplerini yenilgiye uğrattı, çok sayıda asker esir alındı. Esirlerin sorgulanması sonucunda II. Mervân'ın nerede saklandığına dair önemli bilgiler elde edildi. Bu doğrultuda Abbâsîler, Mısır'da onu aramaya koyuldu. Yapılan aramalar sırasında II. Mervân, Mısır'ın kuzeyinde, Bûsîr adlı küçük bir köyde saklanıyordu. Bölgedeki kiliselerden birine sığınmış olan halife, burayı kendine geçici bir sığınak olarak seçmişti.[65] Ancak Abbâsî birlikleri II. Mervân'a ulaştıktan sonra onunla çatışmaya girdiler. Kaçma ümidi kalmadığını fark eden II. Mervân, kendisini kuşatan Abbâsî birliğine direnerek sert bir çatışmaya girişti. Sonunda 26 Zilhicce 132 (5 Ağustos 750) tarihinde Bûsîr'de bu çatışmada öldürüldü.[66] Böylece, Emevîlerin son önemli temsilcilerinden biri olan II. Mervân'ın direnişi sona ermiş, Abbâsîler ise hâkimiyetlerini pekiştirmiş oldu.

Abbâsîler, Zap Suyu Savaşı sırasında II. Mervân'a karşı oluşturdukları ordunun bir kısmını Vâsıt'a sevk etmişti. Bu hareketin amacı, savaş esnasında II. Mervân'a yardım ulaştırılmasını engellemekti.[67] O dönemde Vâsıt'ın başında Yezîd b. Ömer b. Hübeyre bulunmaktaydı. Yezîd, Abbâsî birliklerinin saldırısına bir süre direnebilmiş olsa da II. Mervân'ın öldürüldüğünü öğrenince teslim olmak zorunda kaldı. Her ne kadar kendisine güvence verilmiş olsa da bu güvence yerine getirilmemiş, oğlu, muhafızları ve köleleri ile

[64] Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 404; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 9/330; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 34/37.

[65] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/441; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/19; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/261; İbn Haldûn, *el-'İber*, 3/165.

[66] Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 404; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/439; Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik* (Beyrut: Dâru Sâdır, 2004), 53; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, ts., 1/158; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 1/509; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1987), 3/268.

[67] Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend Dîneverî, *el-Ahbârü't-tıvâl*, thk. Abdulmünim Âmir (Mısır: Vizâretü'l-Sikâfeh ve'l İrşâdu'l-Kavmî, 1960), 365.

birlikte öldürülmüştür.[68] Böylece Emevîlerin son kalesi olan Vâsıt da Abbâsîlerin eline geçmiştir.

II. Mervân'ın öldürülmesinin ardından, Abdullah b. Ali'nin emriyle Emevî hânedanının birçok üyesi Filistin topraklarında bulunan Ebû Futrus Nehri kıyısında katledildi. Kaynaklarda, bu katliamda hayatını kaybeden Emevî hanedanı mensuplarının sayısı hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Çeşitli kaynaklarda bu sayı 72, 80 veya 92 olarak verilmekte olup,[69] kesin rakam konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Abbâsîler, Emevî hanedanını tamamen ortadan kaldırmak amacıyla tarihte emsali görülmemiş bir yok etme politikası benimsemişlerdir. İslâm'ın yasakladığı, cahiliye âdeti olan ve kan davasına[70] devşirilen "intikam" politikası bu dönemde bütün yönüyle devam etti. Bu amaç doğrultusunda geleneksel siyaset anlayışının ötesinde, oldukça sıra dışı ve acımasız yöntemlere başvurmuşlardır.[71] Abbâsîler, Emevî hânedanına karşı besledikleri düşmanlığı öylesine derinleştirmişti ki, intikam arzularını tatmin etmek adına Emevî halifelerinin mezarlarını tahrip etme ve onları kabirden çıkararak ölü bedenlerini kırbaçlatma, çarmıha germe ve yakma gibi sembolik şiddet uygulamıştır.[72] Bu katliamdan sağ kurtulmayı başaran Ebü'l-Mutarrif Abdurrahmân ed-Dâhil b. Muâviye b. Hişâm (ö. 172/788), daha sonra Endülüs'e kaçarak burada Emevî hanedanlığını yeniden kuracak ve Endülüs Emevî Devleti'nin temelini atacaktır.[73]

Sonuç

Siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda derin izler bırakan savaşlar, aynı zamanda askeri strateji ve taktiklerin gelişimine de katkı sağlamıştır. Bu anlamda Zap Suyu Savaşı, yalnızca Emevî Devleti'nin sonunu getiren askerî bir çatışma değil, aynı zamanda Arap merkezli siyaset anlayışının çöktüğü ve yeni bir toplumsal düzenin şekillenmeye başladığı bir dönüm noktasıdır.

Yaklaşık 89 yıl hüküm süren Emevî Devleti'nin son döneminde tahta geçen II. Mervân, devleti ayakta tutmak için çeşitli siyasi adımlar atmış, hanedan içi çekişmeleri

[68] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 4/199-200; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam,* 7/313-315; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 6/331.

[69] Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 404; İbn Kuteybe, *el-Maʿârif*, 1/372; Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber* (Hindistan: Dâiretu'l-Maʿârifi'l-Osmâniyye, 1942), 485; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 4/143; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/443; Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, thk. Abdullah İsmail es-Sâvî (Kahire: Dâru's-Sâvî, ts.), 285; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 17/156; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/305; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/24; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/590; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/259.

[70] Cahiliyye Araplarındaki kan davası hakkında geniş çalışma için bkz. Hacı Mehmet Altuntaş, *Cahiliyye'de ve Hz. Peygamber Zamanında Kan Davası,* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2021.)

[71] Ali Aksu, "Emevîlerin, Abbâsîler Tarafından Soykırıma Uğratılması ve Ebu'l-Abbas'ın Bu Soykırımdaki Rolü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 4 (2000), 260.

[72] İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 53/127; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/23-24; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/259-260; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, 1/183.

[73] Abdurrahman Ali Haccî, *İslamî Fetihten Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi*, çev. Kadir Kınar (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2017), 281.

sonlandırmaya çalışmıştır. Ancak Şam'daki güvensizlik ortamı ve kabileler arası rekabet, özellikle Kaysî–Kahtânî mücadelesi, yönetimi zayıflatmıştır. Bu kargaşalı ortamda, Emevî hanedanından bazı kişilerin de katılımıyla birçok Hâricî ve Şiî isyanı patlak vermiştir. Arapları üstün tutan mevâlî politikası da Arap olmayan Müslümanların devletten uzaklaşmasına ve Abbâsî hareketine destek vermesine yol açmıştır. Ebû Müslim'in öncülüğündeki Horasan merkezli propaganda faaliyetleri kısa sürede geniş bir taban bulmuş, bu da Emevîlerin yıkılış sürecini hızlandırmıştır. Zap Suyu Savaşı'nda yenilgiye uğrayan II. Mervân, kısa süre önce yönettiği topraklarda dahî barınamamış; Abbâsî orduları tarafından takip edilerek Mısır'da öldürülmüştür. Ardından gelen katliam, Emevî hanedanının neredeyse tamamen ortadan kalkmasına yol açmış ancak kurtulan bazı mensuplar Endülüs'e geçerek siyasi varlıklarını burada sürdürmüştür.

Yaptığımız araştırma neticesinde, savaşın gerçekleştiği konumu tam olarak belirlememiz mümkün olmamıştır. Bunun başlıca sebebi, klasik tarih kaynaklarının kesin bir coğrafî koordinat vermeyip genellikle "Zap kıyısında" veya "Zap Nehri civarında" gibi genel ifadelerle yetinmesidir. Ayrıca bölgenin coğrafî yapısı da yüzyıllar içinde önemli ölçüde değişmiş; nehir yatağı, kıyı çizgisi ve arazi özellikleri farklılaşmıştır. Bu değişimler, savaşın meydana geldiği yerin noktasal olarak belirlenmesini güçleştirmekte ve ancak yaklaşık bir konum vermeye imkân tanımaktadır. Ayrıca Zap Suyu Savaşı'nda ölen asker sayısı hakkında da kesin bir rakama ulaşmak mümkün olmamıştır. Bunun başlıca sebepleri arasında, klasik kaynakların ölü sayısına ilişkin bilgi vermemesi, savaşın kaotik yapısı, savaş esnasında birçok Emevî askerinin kaçması ve Abbâsî birliklerinin II. Mervân'ı yakalama çabaları yer almaktadır.

Zap Suyu Savaşı, muharebelerde sayı üstünlüğünün tek başına belirleyici olmadığını; savaşın sonucunu büyük ölçüde askerlerin adanmışlığı ile ordudaki bütünlüğün sağladığı etkiyle şekillendiğini göstermektedir. Nitekim Emevî ordusu kabile asabiyeti, koordinasyon eksikliği ve disiplinsizlik gibi sebeplerle parçalanıp mağlubiyete uğrarken; buna karşın Abbâsî ordusu, başta mevâlîler olmak üzere toplumun geniş kesiminden gördüğü destek, ordu içi sadâkat ve askerlerin koordineli hareketi sayesinde zafer kazanmıştır.

Bu çalışma, Emevîlerin yalnızca askerî bir yenilgiyle değil, uzun süredir biriken sosyal, ekonomik ve ideolojik gerilimlerin bir sonucu olarak yıkıldığını; II. Mervân'ın idarî yetkinliğine rağmen, toplumun desteğini yitiren bir devletin yalnızca askerî başarılarla varlığını sürdüremeyeceğini ortaya koymaktadır. Abbâsîlerin de başarıya ulaşmasında yalnızca savaş meydanındaki stratejilerin değil, önceden hazırlanmış propaganda ağlarının belirleyici olduğunu göstermektedir. Ebû Müslim'in Horasan'daki örgütlenmesi, toplumsal tabanın nasıl dönüştürülebileceğine dair dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir.

Sonuç olarak elde edilen veriler, bir devletin yıkılma sürecinde meşruiyet kaybının, halkın aidiyet duygusu üzerindeki etkilerinin karşılaştırmalı olarak ele alınması, Emevî ve Abbâsîlerin, dönemin istihbarat yapılarıyla birlikte analiz edilmesi ve Emevî döneminde

kabile dengelerini gözeten idarî politikaların derinlemesine incelenmesi gibi ileride yapılacak çalışmalara katkı sunabilir.

Kaynakça | References

Aksu, Ali. "Emevîlerin, Abbâsîler Tarafından Soykırıma Uğratılması ve Ebu'l-Abbas'ın Bu Soykırımdaki Rolü". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 4 (2000), 259-268.

Aksu, Ali. "(İmam İbrahim'in Ebû Müslim'e Gönderdiği Mektup Bağlamında) Abbâsî İhtilal Hareketinde Etnik Grupların Rolü" 12 (2008), 53-70.

Aksu, Ali. "Mervân b. Muhammed Döneminde Harran". *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran*. 1/47-54. Ankara: Berikan Yayıncılık, 1. Basım, 2018.

Apak, Adem. "Son Emevî (661-750) Halifesi Mervan b. Muhammed'in Harran'da Emevîler Devletinin Yeniden Diriltme Çabaları Üzerine". ed. Kasım Şulul - Ömer Sabuncu. 1/150-156. Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2016.

Apak, İlknur. *Abbâsî Devleti'nin Kuruluşu ve İlk Halife Ebü'l-Abbâs es-Seffâh Dönemi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.

Atçeken, İsmail Hakkı. "Ömer b. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2002), 69-88.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1996.

Bıyıklı, Murat. *Abbâsî İhtilalinin Mimarları Muhammed b. Ali ve İbrâhim b. Muhammed*. Konya: Hikmetevi Yayınları, 1. Basım, 2023.

Bozkurt, Nahide. *Abbâsîler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2016.

Demircan, Adnan. *İslam Tarihi'nin İlk Döneminde Arap - Mevali İlişkisi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım, 2015.

Dînevercî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend. *el-Ahbârü't-tıvâl*. thk. Abdulmünim Âmir. Mısır: Vizâretü'l-Sikâfeh ve'l İrşâdu'l-Kavmî, 1. Basım, 1960.

Ebû Ubeyd, el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Kitâbü'l-emvâl*. thk. Halil Muhammed Hiras. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Ezdî, Ebû Zekeriyyâ (Ebû Zekve) Yezîd b. Muhammed b. İyâs el-Mevsılî. *Târîhu'l-Mevsıl*. thk. Ali Habibe. Kahire, 1967.

Guzmán, Roberto Marin. "Arap Kabileleri Emevî Saltanatı ve Abbâsî İhtilali". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2014), 257-298.

Haccî, Abdurrahman Ali. *İslamî Fetihten Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi*. çev. Kadir Kınar. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 1. Basım, 2017.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. ed. Ekrem Ḍîyâ el-ʿUmerî. Dımeşḳ, Beyrut: Dâru'l-Ḳalem, Mu'essesetu'r-Risâle, 1977.

Hawting, Gerald R. "Emevî Halifeliğinin Yıkılışı". çev. Hüseyin Doğan. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/2 (2013), 243-258.

Hodgson, Marshall G.S. *İslâm'ın Serüveni*. çev. Tercüme kurulu. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Muhibbuddîn Ebû Saîd Ömer b. Ğarâme el-Umrevi. 80 Cilt.

Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn A'sem el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed. *Kitâbü'l-Fütûh*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1. Basım, 1991.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *el-Muhabber*. Hindistan: Dâiretu'l-Maʿârifi'l-Osmâniyye, 1942.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Kitâbü'l-ʿİber ve dîvânü'l-mübtedeʾ ve'l-ḫaber fî eyyâmi'l-ʿArab ve'l-ʿAcem ve'l-Berber ve men âsârahum min żevi's-sulṭâni'l-ekber*. thk. Süheyl Zekkâr. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1981.

İbn Havkal, Ebü'l-Kāsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî. *Sûretü'l-arz*. 2 Cilt, ts.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. 21 Cilt. Beyrut: Dâru Hicr, 1. Basım, 1997.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Maârif*. thk. Servet Ukkâşe. 2 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye'l-Âmme Lil-Kitâb, 2. Basım, 1992.

İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kūb b. Miskeveyh el-Hâzin. *Tecâribu'l-Ümem*. thk. Ebü'l-Kâsım İmâmî. 8 Cilt. Tahran: Dâru Soruş et-Tabâ'atu ve'l-Neşir, 2. Basım, 2002.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fî târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ - Mustafa 'Abdulkadir 'Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1. Basım, 1992.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-ʿArabî, 1. Basım, 1997.

İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî. *Târîhu İbnü'l-Verdî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1996.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatu's-Sa'âdet, 1. Basım, 1974.

İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî. *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrut: Dâru Sâdır, 2004.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Subhu'l-a'şâ*. thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1987.

Karakuş, Nadir. *Bir Ihtilalcinin Anatomisi -Ebu Müslim Horasani*. İstanbul: Neva Yayınları, 2017.

Kurt, Hasan. "Mervân II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/227-229. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar). *el-Bedʾ ve't-târîḫ*. thk. Keliman Huvar. 6 Cilt. Paris: Bertrand Frères, 1927.

Menbicî, E'âbiyûs b. Konstantin el-. *Târihu'l-Menbicî*. thk. Ömer Abdusselâm Temürî. Lübnan: Dâru'l-Mansur, 1. Basım, 1986.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. thk.

Abdullah İsmail es-Sâvî. Kahire: Dâru's-Sâvî, ts.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî. *Mürûcü'z-zeheb*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriye, 2005.

Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. *Nihâyetü'l-ereb fi funûn ve'l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâik el-Kavmiyye, 2002.

Ötenkaya, Yusuf. "Emevilere Karşı Abbasi Muhalefetinin İlk Evreleri". *History Studies* 9/2 (2017), 171-188.

Özdemir, Mehmet Nadir. "Emevîler Döneminde 'Mevâlî'". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 189-210.

Özdemir, Öznur. *Modern Dönem Batı Literatüründe Abbâsî İhtilâli*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2019.

Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnavut-. Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. *Mirâtu'z-zamân fi tevârîhu'l-a'yân*. thk. Muhammed Berekât vd. 23 Cilt. Suriye: Dârü'r-Risâleti'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2013.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Târîhu't-Taberî*. thk. Muhammed Ebü'l Fazl İbrâhim. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Maʿârif, 2. Basım, 1967.

Ya'kūbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh. *Târîhu'l-Yaʿkūbî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 6. Basım, 1995.

Yâkūt el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Muʿcemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.

Yaman, Ahmet. "Savaş". 36/189-194. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Yaşar, Nursena - Aktaş, Hayati. "Savaş: Modern Devletin Varoluş Aracı". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 53 (2022), 108-123.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

Yiğit, İsmail. "Zap Suyu Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/126-127. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī. *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ*. 16 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī ez-. *Târîhu'l-İslâm*. thk. Beşşar Avvâd. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 1. Basım, 2003.